

Jan VAJSKEBR – Jan ZUMR, *Gestapo: velitelský sbor tajné státní policie v Protektorátu Čechy a Morava, Praha, Ústav pro studium totalitních režimů* 2024, 1007 s. ISBN 978-80-7516-053-9.

Nacistický represivní aparát, zejména činnost Gestapa, je už dlouho předmětem zájmu historiků, publicistů i dokumentaristů. Stejně tak jde o téma, které trvale přitahuje čtenáře i diváky dychtící po nových informacích z období druhé světové války. Této oblasti se věnuje i obsáhlá monografie *Gestapo: Velitelský sbor tajné státní policie v Protektorátu Čechy a Morava*, vycházející z dlouholetého výzkumu historiků z Ústavu pro studium totalitních režimů Jana Vajskebra a Jana Zumra. V předešlých pracích se autoři zabírali například činnostmi nacistických policejních složek, organizací SS v Rakousku, pořádkovou policií či Waffen SS. Jejich aktuální společná publikace, která je výsledkem výzkumu, jenž byl zahájen již v roce 2017, zasazuje do širšího kontextu výzkum o personálních strukturách nacistického policejního aparátu, přičemž navazuje na řadu zahraničních i tuzemských výzkumů. Mimo jiné i rozsahem přesahujícím tisíc stran, doplněným o rozsáhlé přílohy, se tato kniha řadí k výrazným titulům domácí historiografie věnovaným strukturám nacistické moci v Protektorátu Čechy a Morava.

Výzkum je postaven na vymezeném souboru 207 osob, jež zastávaly vedoucí funkce v různých úřadovnách a služebnách Gestapa. Jak sami autoři zdůrazňují, tyto osoby byly nejen vykonavateli nacistické politiky, ale často i jejími aktivními a ochotnými aktéry. Tento přístup metodologicky vychází z tzv. novějšího bádání o pachatelích známým pod pojmem *Neuere Täterforschung*. To se etablovalo od 90. let v Německu a anglosaských zemích a souviselo i s debatou mezi Christopherem Browningem a Danielem Goldhagenem, díky které se postupně do popředí historiografického zájmu začala dostávat také otázka motivace pachatelů válečných zločinů. Za použití tohoto přístupu tak autoři hledali jejich společné i odlišné znaky, což umožnilo hlubší pochopení fungování celého nacistického aparátu. Zásadní důraz je kladen na propojení konkrétních osob s celkovým kontextem dané doby, čímž práce vykračuje z na první pohled encyklopedického pojetí.

Velmi široká je v této publikaci pramenná základna. Vzhledem k tomu, že řada originálních personálních spisů příslušníků Gestapa byla na konci války zničena, museli autoři využívat také řadu nepřímých dokumentů, jako jsou žádosti o povolení sňatku, stranickou korespondenci či karty příslušníků SS a stejně tak využívali i materiály z poválečných vyšetřování a retribučních procesů. Klíčové fondy pro výzkum jim poskytl zejména Archiv bezpečnostních složek, Národní archiv, Vojenský ústřední archiv či Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde. Badatelé využili rovněž regionální archivy, jež uchovávají stopy po činnosti jednotlivých služeben Gestapa v českých a moravských městech. Šíří pramenů doplňuje práce s dobovým tiskem a stranickými ročenkami. Autoři tak ukotvují výzkum

v mimořádně pestré základně a dokládají, že i navzdory zničení klíčových spisů je možné rekonstruovat životy velitelů Gestapa.

Z hlediska struktury této monografie je třeba ocenit přehlednost a koherenci. Po úvodním metodologickém a pramenném vymezení následuje chronologicko-tematická struktura, a to od vývoje Gestapa jako instituce, přes jeho organizační strukturu nejen v Protektorátu. Rozsahem třetinu celé monografie pak tvoří v jedné z příloh uvedené biogramy vedoucích představitelů tajné státní policie v Protektorátu. V případě každého medailonku je řešeno rodinné zázemí a vzdělání, vojenská a policejní kariéra, členství v nacistických organizacích, postup v hierarchii SS, působení v Gestapu, vyznamenání a konečně i poválečné osudy.

Vedle notoricky známých jmen, jako byli Hans-Ulrich Geschke a Ernst Gerke, šéfové pražského Gestapa, nebo Horst Böhme, velitel oddílu Sicherheitsdienstu (SD) při vyhlazení Lidic, se tak zde objevují i méně známí regionální velitelé. Zajímavým příkladem je Gerhard Clages, vedoucí pardubické služebny, který měl přímý podíl na vypálení obce Ležáky. Autoři u něj, stejně jako u dalších, rekonstruují jeho profesní dráhu a zapojení do represí. Zde se zároveň otevírá prostor pro propojení s regionální pamětí a dalším bádáním. Například z jiných pramenů víme, že si Clages nechal postavit vilu v Dachově poblíž lomu Hluboká, tedy jen několik kilometrů od vypálené obce, kam pravidelně dojížděl až do roku 1944.

Analýza autorů ukazuje, že velící kádry Gestapa v Protektorátu tvořili především říšští Němci a Rakušané, zatímco čeští Němci zůstávali spíše v nižších pozicích. Z hlediska sociálního původu šlo převážně o muže pocházející ze středních vrstev, často syny státních zaměstnanců, ale i o jedince z nižších poměrů, hledajících u policie jistotu a sociální vzestup. Nezastoupená byla vyšší aristokracie nebo podnikatelské elity. Právě tento kontrast ukazuje, že nacistický represivní aparát nebyl exkluzivní elitou společnosti, nýbrž relativně pestrým společenstvím mužů, kteří v něm viděli příležitost ke kariéře. Významnou roli hrálo vzdělání, neboť například velitelé pražské a brněnské úřadovny byli často absolventi právnických fakult, někdy i s doktorátem, zatímco vedoucí menších služeben měli mnohdy pouze střední vzdělání. Tato stratifikace odpovídala širším trendům v nacistické policii, kde se vedle profesionálních policistů uplatnila i generace mladých vysokoškoláků, kteří dali své schopnosti plně do služeb nacistického režimu.

Z hlediska věkové struktury autoři zmiňují, že rok 1900 představuje symbolický zlom, který rozdělil zkoumané jedince na dvě generace, a to na ty s frontovou zkušeností a ty bez ní. Ti, kteří se narodili před tímto rokem, se stali přímými účastníky bojů první světové války, často je formovalo působení ve freikorpsech a přirozeně inklinovali k autoritativním a militarizovaným strukturám. Služba v nacistické policii jim poskytovala prostředí blízké armádě, které nabízelo stabilitu a moc. Naproti tomu muži narození po roce 1900 už válku aktivně neprožili na frontě, ale dospívali v období poválečného chaosu a nástupu

nacismu. Jejich socializace tak probíhala přímo v podmínkách budování totalitního režimu, což se odrazilo v jejich vyšší míře ideologického přesvědčení. Kniha neopomíná ani otázku vztahu velitelů Gestapa k církvi a rodinnému životu. Více než polovina z nich původně vyznávala evangelickou víru, významnou skupinu pak tvořili katolíci, zejména Rakušané. Evangelické prostředí nicméně nebylo jednotné, ale roztržité do několika desítek zemských církví, na rozdíl od katolíků, kteří měli jednotnou hierarchii s ústředním vedením. Teprve v roce 1933 vznikla Německá evangelická církev, která měla luterány a kalvinisty zastřešit. Většina příslušníků Gestapa však pod tlakem režimu z církví vystoupila a přihlásila se k nově vytvořené kategorii tzv. věřících v boha.

Na organizační struktuře autoři ukazují, že pražská a brněnská řídicí úřadovna se vyvíjely poměrně nezávisle na sobě. Pražská úřadovna prošla několika zásadními reorganizacemi a byla personálně nejsilnější úřadovnou v celé říši. Brněnská naopak vykazovala menší proměnlivost, přičemž zdejší vedoucí dokázali do značné míry ignorovat berlínské směrnice. Tato autonomie místních struktur odhaluje specifický rys nacistického systému. Vedle centralizace a ideologické uniformity existoval značný prostor pro iniciativu jednotlivých vedoucích, kteří mohli svým služebnám vtisknout specifický charakter. Zároveň publikace ukazuje na dlouhodobý nedostatek kvalifikovaných kádrů, který vedl k častému kumulování funkcí a také k rostoucímu zapojení žen do administrativní práce Gestapa. Přibližně dvě pětiny úředníků sloužily v Protektorátu více než pět let, což svědčí o poměrné kontinuitě a odporuje představě o časté rotaci kádrů. Za zmínku stojí také propojení s již dříve publikovaným výzkumem autorů, jež představuje kapitola o rodinném zázemí a populační politice, v níž je uváděno jak Himmlerovy pronatalistické ideály a přísná pravidla pro uzavírání manželství v řadách SS a policie narážely v praxi na realitu nízké porodnosti či častých rozvodů.

Kapitola věnovaná nasazení důstojníků Gestapa mimo Protektorát, a to zejména v Polsku, SSSR, Skandinávii či západní Evropě, ukazuje, že řada z nich neměla pouze zkušenosti z Protektorátu Čechy a Morava, ale že tvořili integrální součást daleko rozsáhlejší instituce. Navazující kapitola pak sleduje jejich působení přímo na území Čech a Moravy, včetně metod výslechu, zatýkacích akcí a počtů obětí. Neméně významné jsou pasáže věnované represivním metodám a velkým zatýkacím akcím. Výsledky výzkumu přibližují nejen brutální způsoby výslechu a využívání ochranné vazby, ale i velké akce, jako byla heydrichiáda nebo akce E, která například vedla k internaci rodinných příslušníků odbojářů, ve velké míře rodin letců RAF, ve Svatobořicích u Kyjova. Autoři v případě této akce poukazují na regionální rozdíly patrné např. na větším počtu zatčených osob na Moravě než v Čechách, což mohlo souviset s osobní iniciativou a motivací zdejších pracovníků Gestapa nebo s tím, že více bývalých příslušníků čs. armády odešlo do zahraničí spíše z východní části protektorátu.

Prostor je věnován rovněž poválečným osudům rozebíraných příslušníků Gestapa. Ukazuje se, že poválečná retribuce byla selektivní a často nedůsledná. Zatímco asi 80 velitelů bylo souzeno a přes třicet popraveno, mnozí se na svobodu dostali už v 50. letech v rámci amnestií. Jiní se úspěšně ukryli v anonymitě nebo se začlenili do poválečného života, a to i navzdory jejich známé účasti na represích. Publikace tak přispívá k širší debatě o spravedlnosti a schopnosti poválečné společnosti vyrovnat se s minulostí totalitního režimu.

Jak i sami autoři v závěru uvádějí, téma činnosti Gestapa není zdaleka vyčerpáno a představují tak možné další směry pro výzkumy. Příkladem mohou být nižší velitelské kádry, řadoví úředníci a zaměstnanci Gestapa, nepopsán zůstal také pomocný personál, jako řidiči, tlumočníci, stenotypistky apod. Výzkum konfidentů Gestapa by mohl být rovněž jedním z dalších směrů bádání, i když jejich jména na rozdíl od velitelů nejsou mnohdy známá, neboť byly konfidentské spisy rovněž zničeny na samém konci války. Stejně tak by mohla být pozornost zaměřena na protektorátní četnictvo, které se řady akcí Gestapa účastnilo, a to v případě Lidic, Ležáků či během akce E, při níž četníci sami zatýkali rodinné příslušníky účastníků zahraničního odboje. Nutno podotknout, že v případě četnictva je výzkum rovněž stížen absencí dochovaných materiálů a deníků četnických stanic.

Recenzovaná monografie si zaslouží pozornost především odborné veřejnosti. Svým rozsahem a hloubkou může být množství faktografických detailů náročné pro běžného čtenáře. Pro badatele zabývající se dějinami nacistického aparátu či regionální historií však představuje nesmírně hodnotný a inspirativní zdroj. Její dlouhodobá hodnota tkví právě v tom, že vedle syntetického pohledu nabízí pevný základ pro další, specializované studie. Práce přináší mimořádně cenný vhled do fungování nacistického bezpečnostního aparátu skrze pohled na jeho protagonisty.

Mgr. Michal Němeček

Ústav historických věd, Fakulta filozofická,
Univerzita Pardubice
michal.nemeczek2@seznam.cz
ORCID: 0009-0008-9217-9787